

FOCHTELOERVEEN NA 2600 JAAR IN DE REVISIE

Ernst Oostemeid

Zo'n 2600 jaar geleden groeiden de eerste planten die thans het 1-2 m dikke veenpakket van het Fochteloërveen vormen en het tot het bijzondere natuurgebied hebben gemaakt dat het nu is. Het Fochteloërveen is een van de zeer weinige resten 'rustend' hoogveen, dat we in Noordwest-Europa nog rijk zijn. Het eerste stuk werd in 1938 aangekocht door de Vereniging tot Behoud van Natuurmonumenten en daardoor voor vervening gespaard. Het beheer is sindsdien gericht geweest op vrijwaring van verdere aftakeling en waar mogelijk enig herstel. In 1985 is met een aantal ingrijpende beheersmaatregelen een nieuwe fase in de ontwikkeling van het gebied ingezet met als doel hernieuwde actieve hoogveenvorming.

Een historie die even wat verder gaat dan welke het artikel van Harry de Vroome behandelt, is door het Fochteloërveen zelf geschreven. Het hoogveen is namelijk een enorm biohistorisch archief waarin door haar conserverende werking planten- en dierenresten vanaf haar ontstaan bewaard zijn gebleven. Het blijkt dat 600-700 v. Chr. de veenvorming ter plekke is begonnen in een natte heide die zich ontwikkelde uit een vegetatie met veel grove den. Na een periode

Na aanleg van dammen wordt het regenwater vastgehouden

waarin het milieu voedselrijker was, zette geleidelijk een verarming in en traden rond 500 v. Chr. de eerste typische hoogveenplanten op, zoals veenbes en bepaalde soorten veenmos. Er blijken door de eeuwen heen steeds wisselingen in vochtigheid te zijn opgetreden, die vermoedelijk toegeschreven kunnen worden aan kleine klimaatsveranderingen en het zich langzaam vullen van de ter plekke voorkomende erosiegeulen in het keileemlandschap, waarin de groei van de vegetatie het waterpeil kon bijhouden. Rond 240 v. Chr. waren deze erosiegeulen vol en stroomden over, waarna zich een typische vegetatie ontwikkelde van het jongeveenmoshoogveen. Ook deze vegetatie bleef aan verandering onderhevig ten gevolge van klimaatsveranderingen. Dit blijkt uit het thans niet meer voorkomen van soorten als *Sphagnum imbricatum* en *Scheuchzeria palustris*, die ook ontbreken in andere minder aangetaste hoogveenreservaten. Het aldus gevormde Fochteloërveen behoort tot het type van de 'vlakke hoogvenen', dat in haar geografische verspreiding beperkt is tot Nederland en Noord-Duitsland.

Huidige vegetatie

Over een oppervlakte van ca. 50 ha in de kern van het gebied bevindt zich nog 'rustend' hoogveen. Dit is een foestand van het hoogveen, waarin naast oppervlakkige afbraak ook actieve veenvorming optreedt met ty-

pische hoogveenvormende veenmossen en waarin plaatselijk in de vegetatie de kenmerkende verscheidenheid in bulten en slenken aanwezig is. In het bijzonder op de nog herkenbare voormalige boekweitakkers is dit vegetatiepatroon te vinden. In de slenken bevinden zich soorten als witte snavelbies, veenpluis en waterveenmos. In de bulten, die droger zijn, vinden we dop- en struikheide, éénarig wollegras, veenbes, lavendelheide en typische hoogveenveenmossen en le-
vermossen.

Aanzienlijke delen van de kern bestaan uit pijpestrootje en éénarig wollegras, waartussen echter nog wel veel veenmos voorkomt. In het bijzonder het éénarig wollegras is een opvallende verschijning in het Fochteloërveen, die het gebied in met over een grote oppervlakte een wollig aanzien geeft.

Aan de noordwestzijde wigt de hoogveenkern uit tegen een zandrug, de Bonghaar genaamd, die dwars door het veen loopt en waarover het fietspad van Appelscha naar Veenhuizen is aangelegd. De rest van het Fochteloërveen en het Kolonieveld, zoals het Drentse deel eigenlijk heet, bestaat uit hoogveen dat in een meer of minder ver stadium van verdroging is. Afhankelijk van de veendikte en de bodemopbouw zijn er nog fraaie dopheide- en wollegrasvelden met veenmosdekken, struikheidevelden en drogere pijpestrootjevelden. Het pijpestrootje, een fors, pollenvor-

mend gras, heeft de laatste decennia behoorlijk terrein gewonnen, zoals een vergelijking van luchtfoto's uit 1968 en 1978 leert. In de noordwesthoek ligt een complex machinaal uitgeveende gaten, waarin opnieuw massaal veenvorming optreedt (zgn. sekundaire veenvorming). Langs de randen van het veen treedt bijna overal opslag van berken op.

Tot het Fochteloërveengebied behoren ook het Esmeer met aangrenzend heideveld op een dik verdroogd veenpakket, en de Nörger Petgaten. Het Esmeer is een grote ronde plas, een van de mooiste pingorivines in Drente. Door watervervuiling is de laatste 15 jaar de bijzondere oeverkruidvegetatie verdwenen. Door haar situering bijna rondom in landbouwgebied hebben de Nörger Petgaten te lijden van ontwatering en instroming van voedselrijk water. Alleen in een aantal plassen is nog sprake van sekundaire veenvorming. De rest van de Petgaten bestaat uit droge struikheiden en pijpestroofjevegetaties met veel berken- en wilgenopslag. Op één plaats groeit lepeljesheide (of cranberry), een grote broer van de veenbes, die zich vanuit een vroegere naburige aanplant heeft gevestigd en die flinke, maar erg zure bessen levert. De soort kan zich goed handhaven en heeft zich zelfs tot in vennen op 6 km afstand (het Witterveld) weten te verbreiden.

Fauna

Uit een aantal (beperkte) inventarisaties is gebleken dat er in het Fochteloërveen een aantal typische hoogveeninsekten voorkomen, zoals de veenmier, een aantal kortschildkeversoorten en een tiental libellesoorten (luisterend naar namen als Noordse wilsnuitlibel en venglazenmaker), die voor hun voortplanting afhankelijk zijn van zeer voedselarm water.

Vanuit een hoogst is het verloop van de dam duidelijk zichtbaar. Over enkele jaren is de dam begroeid en valt niet meer op in het landschap

Vermaard is het Fochteloërveen om het voorkomen van alle 3 soorten inheemse slangen: de ringslang, de adder en de gladde slang. De eerste komt talrijk voor rond de Vloelveldenvan een voormalige aardappelmeelfabriek, die in de zuidrand van het gebied liggen en die zijn geworden tot een groot rietmoeras. De gladde slang is een zeldzame verschijning in Nederland. Het voorkomen in het Fochteloërveen is uitzonderlijk, omdat hij meer in droge heideterreinen wordt waargenomen. De ontzagwekkende verschijning van de adder is regelmatig van maart tot in oktober te zien. Opvallende broedvogels van het Fochteloërveen zijn bruine kiekendief, grutto, wulp, tureluur, velduil, graspieper, tapuit, roodborsttapuit, paapje en tot voor 2 jaar het korhoen.

De oorzaak van het uitsterven van het korhoen is nog steeds een mysterie. Uit onderzoek van het Rijksinstituut voor Natuurbeheer is gebleken dat hij gezocht moet worden in de eerste levensdagen van de kuikens, die ze niet doorkomen. Maar meer is er niet bekend. Wel bestaat het vermoeden dat het verdwijnen van goed bereikbare, kruidenrijke graslanden, met een gevarieerd insectenleven als voedselbron voor de kuikens, in de directe nabijheid van het Veen een rol heeft gespeeld.

Hiermee is direkt aangegeven dat een belangrijk deel van de waarden van het Fochteloërveen wordt uitgemaakt door de relaties die er bestaan met de omliggende kultuurgronden. Andere voorbeelden van dergelijke 'landschapsekologische relaties' zijn die van wulpen en grutto's, die in het Veen broeden maar die vervolgens met hun kuikens naar het aangrenzende kultuurland trekken om voedsel te zoeken. Er bestaan aanwijzingen dat kuikens, die door hun ouders naar het kultuurland worden geleid, een grotere overlevingskans hebben dan kuikens die in het Veen blijven. Nu zijn deze kuikens in hun eerste levensdagen afhan-

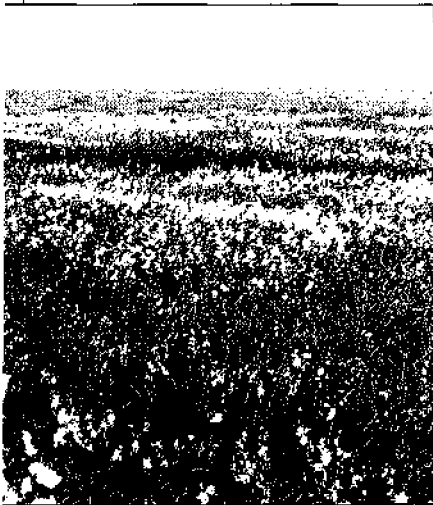

Bloei van veenpluis zoals die ook vroeger massaal in het gebied voorkwam

kelijk van insecten als voedsel. Mogelijk dat ten gevolge van veranderingen in de kwaliteit van de heide er veranderingen ten nadele in de insectenfauna zijn opgetreden of dat geschikt kultuurland minder goed bereikbaar is geworden.

De achteruitgang van de gruttokolonies midden in het Veen heeft hier misschien mee te maken. De kolonies zijn in de periode 1976-1984 in omvang afgenomen van 250 broedparen naar ca. 75. Deze sterke achteruitgang is te betreuren, omdat zich in het Fochteloërveen de bijzondere situatie voordoet, dat de grutto er nog broedt in haar oorspronkelijk broedbiotoop: hoogvenen en zeggemoerassen. Vermoedelijk pas na de Tweede Wereldoorlog is de soort haar carrière als uitgesproken weidevogel begonnen.

De wulp weet zich op het Fochteloërveen goed te handhaven. Een andere markante, maar zeldzame soort van het hoogveen, die ook is aangewezen op het omringende kultuurland voor zijn voedsel, is de velduil. Deze broedt onregelmatig met 0-5 paren in het Veen, afhankelijk van het voorkomen van veldmuizen. Samen met het Bargerveen (in Zuidoost-Drente) is het Fochteloërveen een van de zeldzame plekken op de hogere zandgronden in Nederland waar hij voorkomt. Een landschapsekologische relatie tussen het veengebied en het omringende kultuurland, die zich goed ontwikkelt, is die van de rietganzen, die 's winters op het Esmeer slapen en overdag in de wijde omgeving op gras- en bouwland voedsel zoeken. Het aantal is de laatste jaren toegenomen tot 4-5000 vogels in 1985.

In het Esmeergebied vinden ze een uitgestrekte en rustige omgeving. Twee andere karakteristieke vogeltjes voor het gebied zijn het paapje en de roodborsttapuit, beide prachtig zwartbruin, roomkleurig en oranje getekend. Ze zijn te vinden in de heidezoom daar waar de eerste verspreide boomopslag optreedt en dat zo een uitstekende zang- en uitkijkpost is. Vanaf zo'n uitkijkpost kun je de vogels ineens wild fladderend een insect zien verschalken. Drente herbergt zo'n 70 % van het totale broedbestand van het paapje in Nederland. Doordat de laatste 10 jaar een achteruitgang van 50 % is gekonstateerd in de Drentse beekdalen (in het bijzonder door ruilverkaveling), worden heideterreinen voor het voortbestaan van het paapje van steeds grotere betekenis.

Met de roodborsttapuit gaat het beter. Deze nam in de jaren 70 toe, wat o.a. in verband wordt gebracht met het openkappen van dichtgegroeide heideterreinen. Het Fochteloërveen is voor beide soorten een van de belangrijkste broedgebieden in Drente, doordat het beschikt over grote lengtes heidezoom met verspreide boomopslag.

Twee andere rijke vogelgebieden in het Fochteloërveen moeten hier ook nog even genoemd worden. Het zijn de rietmoerassen van de Vloevelden, waar o.a. bruine kiekendief, visdief en ralachtigen broeden en de Zuidwestpiassen (aan de weg naar Appelscha) waar o.a. geoorde fuut en zwarte stern nestelen. Bovendien zijn beide gebieden in de trektijd als pleisterplaats van belang voor duizenden steltlopers en watervogels. Van wezels, hermelijnen, bunzings en vossen zijn waarnemingen bekend. Konijnen, hazen en reeën komen veel in het Veen voor.

Waterhuishouding

Essentieel voor een hoogveengebied is de waterhuishouding: alleen in zeer voedselarm regenwater kunnen veenmossen en soorten als éénarig wollegras groeien. Er kan dus pas hoogveenvorming optreden als het regenwater ergens stagneert en niet in contact komt met diep grondwater of oppervlaktewater. Door vervening en grondwaterpeilverlaging in het omringende landbouwgebied is er de laatste tientallen jaren een voortdurende ontwatering opgetreden naar de diepe ondergrond en de zijanten van het gebied. Alleen onder de hoogveenkem is de bodemopbouw van dien aard dat daar het regenwater nog voldoende stagneert om actieve veenvorming mogelijk te maken.

Hier liggen 3 slecht doorlatende bodemlagen boven elkaar: gliede (een schoensmeerachtige substantie op de grens van veen naar zand), keileem en potklei. In de rest van het gebied zijn een of meerdere van deze lagen niet aanwezig of liggen op grote diepte. In het bijzonder door grondwaterpeilverlaging in het omliggende bos- en landbouwgebied worden grote delen van het Veen langzaam gedraineerd. Dit geldt voor het Kolonieveld, waar de Schaaphokswijk dwars doorheen loopt. De naam van deze wijk is ontleend aan de grote schaapskooi die heeft gestaan op de plaats van de huidige inrichting Bankenbos. Deze wijk voert overtollig oppervlaktewater uit een aangrenzend deel van het Smildiger akkerbouwgebied af in de richting van Veenhuizen. Het heeft een peil dat ca. 2,5 m lager ligt dan het maaiveld van het omringende veen. Maar ook in de hoogveenkem zijn in droge zomers grondwaterstanden gemeten van 50-100 cm beneden maaiveld. In een goed levend hoogveen varieert de waterstand van 10 cm boven maaiveld in de winter tot

30 cm beneden maaiveld in de zomer. Dus ook in de kern was de waterhuishouding niet optimaal.

Beheer

Het beheer in het 1700 ha grote gebied is nagenoeg in zijn geheel in handen van de Vereniging tot Behoud van Natuurmonumenten. De belangrijkste vormen van beheer zijn maatregelen ten behoeve van de waterhuishouding, heidebeheer en beheer van een aantal aangrenzende graslandpercelen.

In het heidebeheer is het oprukken van het pijpestroetje een centraal probleem. De beste maatregel hiertegen is afplaggen van de zode gevolgd door een continue extensieve begrazing. Voor de drogere delen, zoals het Esmeergebied, het Kleine Veen—ten westen van de weg naar Appelscha—en de Bonghaar, wordt dit beheer nagestreefd. Afplaggen is echter een zeer arbeidsintensieve maatregel, maar het kan tegenwoordig ook machinaal. In het najaar van 1985 is dit gebeurd langs het fietspad over de Bonghaar. In een vroegere turfverwerkingsschuur aan de weg naar Appelscha is thans een schaapskooi gevestigd voor een kudde van ca. 150 schapen.

Ter verbetering van de foerageermogelijkheden voor de fauna van het Veen is in het randgebied de laatste jaren een aantal graslandjes aangelegd, die worden gemaaid en beweid met het doel er een kruidenrijke vegetatie te ontwikkelen. Dit begint er al enigszins op te lijken. Bij dit beheer wordt ook vee van naburige boeren ingeschakeld.

Grenzend aan het Veen heeft Natuurmonumenten zo'n 30 ha grasland (o.a. met de vroegere baltsplaats van de korhanen), waar het beheer eveneens is gericht op goede foerageeromstandigheden voor dieren van het Veen, op weidevogels en op kleine-zeggevegetaties.

In het kader van de Relatienota wordt op de graslan-

Boekweitakkers nabij de weg Ravenswoud-Veenhuizen

den langs de noordrand van het Veen en in de akkerbouwenklave tussen het Kolonieveld en het Esmeergebied in de toekomst een beheer mogelijk (gedeeltelijk door boeren), dat gericht is op de ontwikkeling van kruidenrijke en heischrale graslanden en heide. De waterstand zal er zoveel mogelijk worden opgezet ter buffering van de waterstand in het Veen. De meest ingrijpende beheersmaatregelen hebben echter betrekking op de waterhuishouding van het hoogveengebied zelf. Was men vanaf 1965 al aarzelend begonnen met het afdammen van drainerende boekweitgreppels en enige wijken, in 1985 is het waterbeheer op spektakulaire wijze aangepakt. Maandenlang is een grieper bezig geweest een 11,5 km lang stelsel van dammen rond het hoogveengebied aan te leggen. Doel hiervan is het oppervlakkig afstromende regenwater zolang mogelijk in het veen vast te houden om daarmee het grondwaterpeil te verhogen en schommelingen tussen winter- en zomerpeil te verminderen. Daartoe is het hoogveengebied opgedeeld in 11 kompartimenten waarin, in ieder afzonderlijk door een overlaat, het peil is te regelen. Met behulp van een

Door het lichtgekleurde buntgras zijn de voormalige boekweitakkers goed zichtbaar. Links het Bankenbos

meetnet van grondwaterbuizen en gedetailleerde kartering van de vegetatie zal in de toekomst een optimaal peil worden nagestreefd. Het is aannemelijk dat dit 'dammenplan' een gunstig effect zal hebben op de regeneratie van hoogveen, in het bijzonder in de kern, waar de bodemkondities het gunstigst zijn. Een risico is gelegen in overbemesting van de ontstane plassen door vogelconcentraties en met name de vestiging van kokmeeuwkolonies. Regulering hiervan is niet eenvoudig.

Een tweede belangrijke maatregel ten behoeve van verbetering van de waterhuishouding van het Veen is de beëindiging van de afvoer van overtollig oppervlaktewater uit het landbouwgebied via de Schaaphokswijk. In het kader van de Ruilverkaveling Smilde is een regeling bereikt, dat dit water in de toekomst via de zuidkant en langs de Norger Petgaten omgeleid zal worden naar de Kolonievaart. In de Schaaphokswijk kan het peil dan worden opgezet, waardoor de drainerende werking op het omringende Kolonieveld zal afnemen en er plassen zullen ontstaan. De omgeving van de Schaaphokswijk kan zich daarmee ontwikkelen tot een wat voedselrijker randgebied van het hoogveen, waarin zich riet- en zeggevegetaties zullen ontwikkelen. Dit draagt bij aan de variatie aan milieutypes

die ervan oudsher in uitgestrekte hoogveengebieden heeft bestaan. Om de gevolgen van de grondwaterstands dalingen in het landbouwgebied zoveel mogelijk te beperken wordt langs de zuidgrens van het hoogveengebied een sloot voorzien van een hoog peil. Het is echter waarschijnlijk toch onontkoombaar dat in het Esmeergebied en de Norger Petgaten verdere verdrogingsverschijnselen zullen optreden. De inschatting is echter dat de winst voor de rest van het hoogveengebied daar ruim tegen zal opwegen. Met al deze maatregelen zijn belangrijke stappen gezet in de visie van deze 2600-jarige.

Drs. Ernst Oosterveld, heeft als ekoloog gedurende enige tijd voor Natuurmonumenten gewerkt aan het vervaardigen van een concept-beheersplan voor het Fochteloërveen. In dit kader heeft hij veel informatie verzameld en een visie voor het te voeren beheer ontwikkeld, in samenwerking met de medewerkers van de Vereniging. Hoewel het concept-beheersplan nog niet officieel is vastgesteld wordt in bijgaand artikel, vooruitlopend op de definitieve goedkeuring, reeds in grote lijnen ingegaan op het te voeren beheer.

